

М. М. Гончарук
(Чернівці)

КОНЦЕПТУАЛЬНА МЕТАФОРА У ДОСЛІДЖЕННІ ЕМОЦІЙНИХ КОНЦЕПТІВ

У статті розглядається структура емоційних концептів крізь призму метафоричного підходу, який базується на низці концептуальних метафор, які стосуються емоції радості. Матеріалом дослідження слугувала вибірка з корпусу англійської мови – British National Corpus.

Ключові слова: концептуальна метафора, емоційний концепт, вихідний домен, цільовий домен, концептуальні структури.

В статье рассматривается структура эмоциональных концептов через призму метафорического подхода, основанного на ряде концептуальных метафор, прилагаемых к эмоции радости. Материалом исследования послужила выборка из корпуса английского языка – British National Corpus.

Ключевые слова: концептуальная метафора, эмоциональный концепт, источник домен, целевой домен, концептуальные структуры.

The present study is an attempt to view emotive vocabulary through the prism of metaphoric approach, which is based upon a number of conceptual metaphors dealing with the emotion of joy. British National Corpus served as data for study.

Key words: conceptual metaphor, emotion concept, source domain, target domain, conceptual structures.

В останні десятиліття когнітивний напрямок міцно закріпився в сучасному мовознавстві. Спираючись на багатий досвід традиційних лінгвістичних вчень, когнітивна лінгвістика дозволяє виявити ментальні основи мовних феноменів. Новий підхід значно розширює і поглиблює розуміння таких явищ, як метафора і метонімія, які посідають чільне місце у дослідженні складного процесу мислення. У зв'язку з цим вивчення метафори й метонімії у руслі когнітивної лінгвістики значно активізувалися (В. Ю. Апресян, Н. Д. Арутюнова, В. З. Дем'янков, А. Є. Кибрик, О. С. Кубрякова, С. А. Жаботинська, М. В. Нікітін, Ю. С. Степанов, А. Barcelona, W. Croft, D. A. Cruse, H.-J. Diller, J. R Taylor та ін.).

Актуальність проведеного дослідження обумовлена необхідністю більш повного та всебічного опису картини світу, один з фрагментів якої відображає внутрішній стан людини і представлений сукупністю емоційних концептів, а також недостатньою дослідженістю емоційних концептів як структурно-сміслових ментальних утворень, які носять універсальний характер, але відрізняються в різних мовах засобами їх вербальної репрезентації та способами метафоричного переосмислення.

Метою дослідження є виявлення концептуальних структур, які лежать в основі утворення лексичних одиниць, що описують емоційний стан *joy* в сучасній англійській мові з опорою на корпусний аналіз на основі визначення типології вихідних та цільових доменів емоційного стану *joy*.

Філософи і психологи здавна цікавилися метафорою, але їх зусилля в цій сфері не були скоординованими. Поступово сформувався напрям дослідження метафори, що має на меті повернення до концепції Аристотеля, який запровадив термін „метафора“ (від *meta* „за межі“ + *pherein* „переноса“) і продемонстрував, що метафора дозволяє людині продукувати та засвоювати знання. Сам Аристотель трактував стилістичну функцію метафори як основну [2]. Західна наука довгий час наслідувала таке трактування (аналіз метафори як фігури мови), проте останні дослідження свідчать, що перша функція метафори (продукування знань) є важливішою. Метафора, що пронизує наше повсякденне життя, має концептуальний характер. Концепти, які керують мисленням, впливають на діяльність, надають форму нашим відчуттям, поведінці ставленню до інших людей [7, с. 25]. Згідно з теорією Дж. Лакоффа і М. Джонсона, концептуальна система людини структурується навколо невеликого набору набутих на основі безпосереднього досвіду концептів, які мають власні назви. Ці концепти включають набір базових просторових відносин (наприклад, *вгору* / *вниз*, *спереду* / *ззаду*), набір фізичних онтологічних концептів (наприклад, *річ*, *містити в собі*), і набір базових переживань або дій (наприклад, *прийом їжі*, *рух*). Всі інші концепти не виникають безпосередньо з фізичного досвіду, але мають бути метафоричними за своєю природою [7].

Концептуальна метафора припускає накладення вихідного домену (джерела буквального значення метафоричного виразу) на цільовий домен (домен досвіду, події, яка використовує метафору

для свого вираження). Вибір концептуальної метафори для опису ситуації в певному домені становить структуру цього домену [10, с. 55-56]. Наприклад, у виразі *to jump for joy* вихідний домен TO BE UP в його мовній репрезентації *to jump* накладається на цільовий домен емоції JOY в його однойменній репрезентації, в результаті чого утворюється концептуальна метафора JOY IS UP. Вихідний та цільовий домени, на думку А. Барселони, умовно і свідомо класифікуються як окремі, тобто вони не можуть бути об'єднані суперординантним доменом [9, с. 9]. Як підкреслює М. В. Нікітін, метафора спочатку передбачає автономність денотатів, що порівнюються, їх приналежність до різних предметних галузей [8, с. 256-257]. Вчений виділяє прагматичні і когнітивні функції метафори. Когнітивна функція метафори проявляється в тому, що вона сприяє становленню концепту у свідомості, його формуванню і проясненню; прагматична функція акцентує емотивно-оцінні обертони в змісті метафори, а комунікативна функція забезпечує актуалізацію концепту в свідомості і активацію певних його сторін у мовно-мисленнєвому процесі [8, с. 258-259].

Вибір метафоричного позначення та його осмислення припускає відбір потрібних семантичних ознак з безлічі, запропонованих виразом з прямим значенням. Такий відбір можливий тільки за умови існування деякого образу, це справедливо і при формуванні нового концепту – концепт, який має метафоричне вираження, вже зароджений у свідомості. „У пізнавальному плані метафора не генерує нові поняття і уявлення, а допомагає їм вийти на світло з сутінків свідомості“ [8, с. 257]. Н. Д. Арутюнова характеризує метафору як „спосіб вловити індивідуальність конкретного предмета або явища, передати його неповторність“ і зазначає, що вдала метафора допомагає відтворити образ, не присутній у досвіді [2, с. 326].

Z. Kovecses, Lakoff & Johnson, K. Matsuki відзначають, що існують метафоричні системи, так звані образні схеми - *image schemas* - в основному це абстрактні просторові системи, які можуть бути спроектовані на достатньо велику кількість когнітивних доменів. CONTAINER може бути однією з таких продуктивних систем, так само, як і MORE IS UP, GOOD IS UP, LESS IS DOWN, BAD IS DOWN – це так звані орієнтаційні системи. Метафори абстрактних сутностей не прив'язуються виключно до якогось одного конкретного концепту, такі метафори комбінуються і варіюються.

В основі метафори лежить аналогія, яка може бути денотативною, коли мова йде про візуальну схожість, і асоціативною, коли схожість має імпліцитний, завуальований характер. Метафора ґрунтується на загальних асоціаціях вихідного та цільового доменів, тобто вона зароджується на основі примарних понять, якими оперує людське пізнання [5, с. 125]. Новий фрагмент дійсності концептуалізується у метафорі за аналогією зі сформованою системою понять, завдяки цьому ми можемо застосувати досвід, набутий в одній сфері, для вирішення проблем в іншій сфері [5, с. 125-126].

М. В. Нікітін підтверджує, що в процесах метафоризації має місце взаємодія концептів, зіставлення їх структур і відбір ознак з сумарного знання про базу порівняння. Така взаємодія концептів має характер спрямованого зіставлення і уподібнення, а не змішування і інтеграції концептів. Це уподібнення має на меті прояснення змісту і структури концепту, акцентування рис і ціннісних якостей [8, с. 269].

Аналіз емоційних концептів є актуальним в сучасному мовознавстві. Дослідження ставлять на меті знайти відповідь на питання про те, як люди розуміють свої емоції. На відміну від психологічних теорій емоцій, які спрямовані на з'ясування природи й сутності цього феномена, лінгвістичні роботи виявляють характер і властивості емоційних концептів. Незважаючи на те, що підходи до дослідження емоцій можуть бути різними, всі вони єдині в тому, що виклад теорії або опис експерименту обов'язково містить певний ряд назв емоцій, тобто використовують „емоційний лексикон“. Назви емоцій є нейтральними словами на відміну від емоційної лексики – слів, які виражають емоції. Слова, які називають емоції, є основою для теоретичних побудов, об'єктом дослідження як позначення абстрактних понять і як засіб доступу до концептів, які стоять за назвами емоцій.

Як показує досвід досліджень (Ungerer & Schmid, Dirvin, Kovceses, Stefanowitsch), лексичне оформлення емоцій так чи інакше пов'язане з метафорою. У тих лінгвістичних роботах, де аналізується емоційна лексика, метафора згадується в зв'язку зі специфічними характеристиками розмовного або поетичного стилів мовлення. У роботах з семантики про метафору йдеться при розгляді способів утворення нових значень; у когнітивній лінгвістиці метафора досліджується як когнітивний інструмент концептуалізації та

набуває нового значення і специфіки вивчення в теорії концептуальної метафори.

Особливої уваги заслуговує класифікація, запропонована В. Ю. Апресян, за якою емоційні метафори класифікуються за семантичними типами. Під *емоційними метафорами* розуміються такі, які слугують засобом концептуалізації емоцій у мові. Ця класифікація розрізняє метафори на основі відповідності між вихідним доменом та цільовим доменом, тобто об'єктом. За цим параметром

В. Ю. Апресян виділяє три типи метафор: метафори в основі яких знаходяться фізіологічні відповідності між джерелом та об'єктом (ANGER-HEAT / ГНІВ-ЖАР); метафори, в основі яких є когнітивні відповідності (GRIEF-BURDEN / ГОPE/ ТЯГАР); метафори, в основі яких містяться культурні відповідності (HAPPINESS IS LIGHT/ ЩАСТЯ-СВІТЛО) [1, с. 12]. Кожен тип передбачає певний ступінь подібності між джерелом та об'єктом. Так, фізіологічний тип має найбільший ступінь подібності, когнітивний тип має дещо менший ступінь реальної подібності, і культурний тип – найменший.

Таким чином, в метафорі змінюється не значення слів, а швидше наші переконання і почуття, що стосуються тих речей, які ці слова позначають. Тому розуміння процесу метафоричного відтворення дозволяє виявити специфіку емоційно-чуттєвих характеристик слова, враховуючи при цьому такі компоненти пізнання навколишнього світу, як раціональне та емоційне.

У дослідженні ми послуговувались терміном „тип концептуальної структури“, оскільки виділені нами типи містять не тільки концептуальні метафори, але й концептуальні метонімії. З усіх типів концептуальних структур, що лежать в основі емоційних станів, виявились релевантними наступні:

- Онтологічні концептуальні структури, які відображають фундаментальні принципи буття, тобто структури, що утворені вихідними онтологічними доменами, функцію яких виконують онтологічні концепти, у яких міститься інформація про сутності та явища, які відображають об'єктивний світ і існують поза та незалежно від свідомості людини, інформація про практичну діяльність людей. Згідно з типологією В. Ю. Апресян, до цього угруповання належить когнітивний тип емоційних метафор. До таких онтологіч-

них концептів належать: OBJECT, EVENT, CAUSE, INSTRUMENT, NATURE, LIGHT.

- Просторові концептуальні структури, що утворені вихідними просторовими доменами. У функції таких доменів виступають концепти з орієнтацією „всередині“ – „ззовні“, яка відображає форму певного об’єкта, його структурованості, співіснування та взаємодію елементів різних рівнів матеріальної системи. До таких концептів відносять SPACE, CONTAINER, UP.

- Персоніфіковані концептуальні структури, структуровані персоніфікованими вихідними доменами, в яких міститься інформація про деякі живі істоти, джерела активності, пізнавальні здібності яких мають біологічну, фізіологічну, психологічну та соціальну природу. Функцію таких доменів виконують концепти LIVING ORGANISM, HUMAN BEING, ANIMAL.

Концепт JOY/ РАДІСТЬ відноситься до концептів універсальних позитивних емоцій. Емоційний стан радості пов’язаний з веселощами, насолодою, внутрішнім почуттям задоволення. В англійській мові він представлений такими номінативними лексичними одиницями, як *joy, happiness, gladness, contentment, cheerfulness* та ін., які відтворюють різні ступені емоції «радість», в яких лексична одиниця *joy* займає центральне місце; психологи і лінгвісти відносять до універсальних базових емоційних станів саме *joy – радість* (У. Джеймс, К. Ізард, Дж. Рассел та ін.). Матеріалом нашого дослідження слугувала вибірка з корпусу англійської мови – British National Corpus. Загальний обсяг вибірки становив 5435 одиниць. Зі списку прикладів, виділених програмою Corpus Presenter Lite в British National Corpus (одиниця пошуку „joy*^{cc}“), методом випадкової вибірки було проаналізовано 560 прикладів реалізації концептуальних метафор з цільовим доменом JOY. У результаті виділено три групи вихідних доменів, які беруть участь в концептуалізації емоційного стану *joy*, та концептуальні структури відповідного типу.

1. Онтологічні вихідні домени (61,14 % від загальної кількості прикладів).

Концептуальні структури, в основі яких знаходяться наступні онтологічні вихідні домени:

JOY IS AN OBJECT/ РАДІСТЬ ЯК ОБ’ЄКТ

PRESENCE OF AN OBJECT/ НАЯВНІСТЬ ОБ’ЄКТА

-In that world **there is** laughter, **{joy}** and fulfillment, but also new demands.

-But instead **there is** harmony, **{joy}** and a universal sense of belonging and being at home.

ABSENCE OF AN OBJECT/ ВІДСУТНІСТЬ ОБ'ЄКТА

-**The absence of {joy}** in his religious life was only the inevitable effect of his conception of God's method of saving man.

-Then I tried the new needle supplied with the machine when I bought it many years ago. **No {joy} there**, either.

POSSESSED OBJECT/ ВОЛОДІННЯ ОБ'ЄКТОМ

-They seem, in the months that followed, to have lived with a new intensity, half-knowing that their **shared {joy}** in creativity and friendship might never be repeated!

-If **Dave has no {joy}** with the local highway authority he could, try enlisting the help of a local councillor, or a local branch-of the Ramblers! Association might take up the case.

TRANSFERRED OBJECT/ ПЕРЕМІЩЕННЯ ОБ'ЄКТА

-All this **brought {joy}** to the novelist.

-I know it will **give** as much **{joy}** and satisfaction to you as it will to me.

SEARCHED OBJECT/ ПОШУК ОБ'ЄКТУ

-She set the time and was too happy to notice that he was more like a man listening to a door close than one **going towards his {joy}**.

-While there is much **{joy} to be gained** from happy memories, don't waste time looking back on things which have caused you pain or distress.

VALUABLE OBJECT/ ЦІННІСТЬ ОБ'ЄКТА

-Prospective parents can find themselves having **to weight the {joys}** and fulfillment of bringing a new child into the world with the responsibilities and risks.

-What if the fortune-teller was **destroying her hope and {joy}** with that strange, harsh voice.

JOY IS A CAUSE/ РАДІСТЬ ЯК ПРИЧИНА

-,Does it hurt?" asked Maggie, **trembling with awe and {joy}**. Hermione grinned.

-If he spoke the words of the invitation correctly, the dolphins would follow him with **cries of {joy}** to the surface.

JOY IS AN EVENT / РАДІСТЬ ЯК ПОДІЯ

-She was dragged into a garden and raped. Prosecutor Joanna Korner said: „He told a senior officer ruined his life for **10 minutes of {joy}**“.

-Lee knew that here it was, her key, her salvation, her message of infinite wisdom and **enduring {joy}**.

JOY IS A LIGHT/ РАДІСТЬ ЯК СВІТЛО

-As Judy Joliffe gazed at him, she felt **a glow of {joy}** surge through her.

-Lucinda **flashed him a smile of pure {joy}**. “I’ve got a lot to learn, it seems”.

JOY IS A NATURE/ РАДІСТЬ ЯК ПРИРОДНЕ ЯВИЩЕ

-The elegance of his own style, the willingness of the assistants, the feeling that an **endless flow of {joy}** emanated from this eccentric and astute little man.

-There was a feeling of relief - that was true - that it was Alain and not some midnight prowler, but also there was a **wonderful floating feeling of {joy}** just to hear his voice, no matter how angry he sounded.

2. Просторові вихідні домени (25,82%):

JOY IS A CONTAINER / РАДІСТЬ ЯК ЄМКІСТЬ

-For he partly took me backwards **out of my {joy}**, into an old timidity that's there still.

-**In his {joy}** at being in love, all he saw was now now sparkling like the illuminations in a missal)

JOY IS A SUBSTANCE IN A CONTAINER / РАДІСТЬ ЯК РЕЧОВИНА У ЄМКОСТІ

-She's still **full of the {joys}** of spring. If she can retain the mood, she's laughing," said Howells.

-When her husband rose she lay a while, dreaming. Slowly a glorious **{joy} filled her**. She was married!

UP/ ВВЕРХ

-No wonder, leaders "found their **highest {joy}** in the cure of souls committed to them, and they accepted the responsibility of their office as a most sacred trust".

-My heart **leapt like a lift for {joy}**.

3. Персоніфіковані вихідні домени (12,64%).

Вихідний домен LIVING ORGANISM/ ЖИВИЙ ОРГАНІЗМ займає важливе місце серед доменів, за допомогою яких відбувається процес концептуалізації емоцій.

-But he had to tell someone of the {joy} dying inside him.

-This cobbled route is still a {joy} to follow; the top half of it, as it curves down- to the church and the river, lined with sober houses.

-The {joy} and the fun came in Japan.

Визначення вихідних доменів було обумовлено значенням предикатних, атрибутивних, а також прийменникових мовних одиниць, які входять до складу словосполучень з компонентом „joy“. Дієслова володіння репрезентують концепт POSSESSED OBJECT; дієслова пошуку – концепт SEARCHED OBJECT; дієслова, що позначають процес передачі певного об'єкта, є репрезентаціями концепту TRANSFERRED OBJECT. Атрибути, які вказують на місце, кількість та інші матеріально-ціннісні ознаки, належать до концептуальної області VALUABLE OBJECT; атрибути, зі значенням світла, належать до домену LIGHT. Прийменникові конструкції, які вказують на причинно-наслідкові відносини, належать до домену CAUSE. Лексичні одиниці з просторовим значенням (прийменник, предикат чи атрибут) є матеріалізаціями просторових доменів.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що концепту JOY/РАДІСТЬ притаманні різноманітні концептуальні ознаки, які можна виявити у процесах проектування за допомогою концептуальної метафори. Серед таких ознак виділені як загальноприйняті та вже відомі ознаки емоції joy, такі як *інтенсивність* і *тривалість* емоційного стану, його *контрольованість*, *не контрольованість* та ін., так і додаткові концептуальні ознаки, такі як *пошук*, *відсутність бажання контролювати емоційний стан*, *біль* та ін. Отже, мовне моделювання, яке допомагає людині пізнавати і структурувати сутності буття, зокрема емоції, реалізується різноманітними мовними засобами, до яких можна віднести концептуальну метафору, яка слугує інструментом пізнання. У плані подальших наукових досліджень перспективним бачиться дослідження інших засобів втілення як концепту JOY/РАДІСТЬ, так і інших емоційних концептів в мові та дискурсі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Апресян В. Ю. Семантические виды эмоциональных метафор / В. Ю. Апресян // Эмоции в языке и речи / Под ред. Шаронова И. А. Москва : Издательство РГГ, 2005. – С. 9-30.

2. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. – 2-е изд., испр./ Н. Д. Арутюнова. – М. : „Языки русской культуры“, 1999. – 896с.
3. Вежибицкая А. Язык. Культура. Познание : Пер. с англ. Отв. Ред. М. А. Кронгауз, вступ. ст. Е.В. Падучевой, М. : Русские словари, 1997. – 416с.
4. Джемс У. Что такое эмоция Текст. / У. Джемс // Психология эмоций / Автор-составитель Вилюнас В. СПб. : Питер, 2008. - 496с. – С.100-111.
5. Заботкина В. И. Конвенциональность vs. Креативность в лексиконе (когнитивно-дискурсный подход) // В. И. Заботкина. С любовью к языку : Сб. науч. трудов. Посвящается Е. С. Кубряковой. – Москва – Воронеж : ИЯ РАН, Воронежский государственный университет, 2002. – С. 123-129.
6. Изард К. Э. Психология эмоций/ К. Э. Изард. – СПб. : Питер, 2007. – 464с.
7. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем: пер. с англ. / Под ред. А. Н. Баранова. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
8. Никитин М. В. Метафора : уподобление vs. Интеграция концептов // М. В. Никитин. С любовью к языку : Сб. науч. трудов. Посвящается Е. С. Кубряковой. – Москва – Воронеж : ИЯ РАН, Воронежский государственный университет, 2002. – С. 255– 269.
9. Barcelona A. Introduction. The Cognitive Theory of metaphor and metonymy // Metaphor and Metonymy at the Crossroads : A Cognitive Perspective / Edited by A. Barcelona. – Berlin and New York : Mouton de Gruyter, 2003. – P. 1-28.
10. Croft W., Cruse D.A. Cognitive Linguistics. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge University Press, 2004. – 356p.
11. Dirvin R. Emotions as cause and cause of emotions // Susan Niemeier and Rene Dirvin (eds.), The Language of Emotions : Conceptualization, Expression and Theoretical Foundation, Amsterdam: Benjamins, 1997. – P. 55-83.
12. Kovecses Z. Emotion Concepts / Z. Kovecses. – Springer Verlag, 1989. – 230p.
13. Kovecses Z. Metaphor and Emotion : Language, Culture, and Body in Human Feeling (studies in emotion and Social Interaction) / Z. Kovecses, 2003. – 223p.

14. Kovecses Z. Metaphor in Culture : Universality and Variation / Z. Kovecses – Cambridge University Press, 2005. – 315 p.
15. Lakoff G.; Johnson, M. Metaphors we Live by. Chicago, 1980. – 242 p.
16. Radden G. The conceptualization of emotional casualty by means of prepositional phrases // Speaking of Emotions : Conceptualisation and Expression. /Eds. Angeliki Athanasiadou, Elzbieta Tabakowska. Cognitive Linguistics Research, 10. Mouton de Gruyter, 1998. – P. 273 - 294.
17. Russell James A. Culture- and the Categorization of Emotions. // Psychological Bulletin, 1991. Vol. 110, # 3 – P 326 – 450.
18. Stefanowitsch A. Words and their metaphors: a corpus-based approach // Corpus-based Approaches to Metaphor and Metonymy. Edited by Stefanowitsch A., Gries S.Th. Trends in Linguistics. Studies and monographs; Walter de Gruyter, 2007. – 319p.
19. Ungerer F. An Introduction to Cognitive Linguistics / F. Ungerer, H. J. Schmid. -London; New York : Longman, 1996. – 306 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

BNC – Текстовий корпус The British National Corpus.

*Р. Я. Дмитрасевич
(Львів)*

ТЕРМІНИ-ЕПОНІМИ У СКЛАДІ ТЕРМІНОСИСТЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Проаналізовано особливості термінів-епонімів юридичної психології. Виявлено переваги та недоліки епонімічних найменувань у термінології. Окреслено умови доречного використання епонімів у спеціальній мові.

Ключові слова: *термінологія, юридична психологія, епонім, власна назва, епонімічні терміни.*

Проанализированы особенности терминов-эпонимов юридической психологии. Указаны преимущества и недостатки эпонимических наименований в терминологии. Обозначены условия уместного использования эпонимов в специальном языке.

Ключевые слова: *терминология, юридическая психология, эпоним, имя собственное, эпонимический термин.*